

Застосування каральної психіатрії до осіб, які відбувають покарання: історико-правовий аналіз

ДЕМ'ЯНЧУК Тетяна*

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри теорії держави та права

Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8908-4356>

Анотація. Актуальність статті обумовлена потребою в аналізі передумов застосування каральної психіатрії в радянський період, виокремленні основних етапів еволюції цієї системи, способів і форми порушення прав осіб, які відбували покарання, а також порівнянні з аналогічними процесами в іноземних країнах. Також важливо прослідкувати, у який спосіб відбувається застосування психіатрії в перевихованні злочинців, як поведуться з особами, які потребують психологічної допомоги. У статті використано комплекс принципів і методів наукового пізнання, зокрема принципи об'єктивності й історизму, а також методи аналізу та синтезу, узагальнення, юридичний, формально-юридичний, системно-історичний, діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, системний, ретроспективного аналізу. Також здійснено характеристику історико-правових умов становлення каральної психіатрії як складової радянської кримінально-виконавчої системи. Подано оцінку діяльності спеціалізованих психіатричних установ стосовно осіб, які відбували покарання. Встановлено, що перші факти застосування каральної психіатрії зафіксовано у 20-х роках ХХ ст., вони були спрямовані передусім проти політичних опонентів більшовиків. Конкретизовано, що організаційне оформлення каральної психіатрії як інструмента кримінально-виконавчої системи відбулося в 30-х роках ХХ ст. й обумовлювалося насамперед посиленням репресій. Стосовно нормативно-правового оформлення такого методу покарання, як каральна психіатрія, то перші закони було видано 1948-го та 1954 року. Цілковита легалізація застосування медичних заходів до злочинців відбулася після прийняття нового Кримінального кодексу 1961 року. Радянське законодавство 1960–1970-х років ліквідувало позасудовий порядок спрямування на примусове лікування й одночасно не встановлювало його термінів. Визначено, що для радянської влади каральна психіатрія як спосіб покарання була чи не найефективнішим способом боротьби з інакодумством в умовах активізації суспільної думки, адже без суспільного розголосу можна було ізолювати будь-яку особу й навіть позбавити її життя. Аналіз іноземної практики засвідчує, що нагальними потребами в умовах реформування пенітенціарної системи сьогодення є дослідження психічного стану постраждалих, свідків, представників органів правопорядку. Важливо акцентувати на підготовці висококваліфікованих спеціалістів у сфері психіатрії, які готові працювати як з обвинуваченими, так і з особами, які відбувають покарання. Встановлено, що проблемним питанням є умови перебування осіб із психічними відхиленнями у виправних установах

Ключові слова: каральна психіатрія; права людини; виправна система; психіатрія; пенітенціарна система

Історія статті:

Отримано: 21.02.2023

Переглянуто: 16.03.2023

Прийнято: 27.04.2023

Рекомендоване посилання:

Дем'янчук Т. Застосування каральної психіатрії до осіб, які відбувають покарання: історико-правовий аналіз. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 34–42. doi: 10.33270/03233201.34.

*Відповідальний автор

Вступ

Питання дотримання прав осіб, які відбувають покарання, завжди було актуальним, адже сама проблема перевиховання злочинців є своєрідним «лакмусовим папірцем». Суспільство, з одного боку, слідкує за тим, щоб міра покарання для правопорушників була достатньою, а з іншого – контролює дотримання прав цих осіб. Власне медицина загалом і психіатрія зокрема упродовж тривалого часу були активно залучені до сприяння просування концепцій психічного стану вчинення злочину (*mens rea*) та відповідальності за сам злочинний акт (*actus reus*), що, зі свого боку, дозволяє встановити факт неосудності й обмеження відповідальності (Brown, 2018).

У класичному контексті значення психології в кримінальному праві та кримінально-виконавчій системі важлива, адже, завдяки дослідженню розладів особистості, формування ідеї психопатичної поведінки (агресивний і антисоціальний стан), до процесуальних кодексів багатьох європейських країн внесено зміни стосовно зменшення відповідальності осіб, які вчинили правопорушення в подібному стані.

Однак відомі випадки, коли психіатрію та медицину загалом використовували з протилежною метою – щоб посилити відповідальність злочинців або взагалі приховати тиск на осіб, чий злочин не було доведено. Прикладом такої практики є радянський підхід до застосування каральної психіатрії до осіб, які відбували покарання. Все це супроводжувалося систематичним і цілеспрямованим порушенням прав осіб, які відбували покарання, а застосування так званої «каральної психіатрії» стало способом уникнення досудового розслідування й «ефективного перевиховання» насамперед політичних злочинців.

У XXI ст. психіатрія є важливою складовою кримінально-виконавчої системи, але йдеться про допомогу особам з психічними розладами або про недопущення негативних станів у осіб, які відбувають покарання. На нашу думку, можна окреслити кілька ключових напрямів, у межах яких відбувається вивчення практики застосування психіатрії в пенітенціарній системі:

1. Історія розвитку судової психіатрії, зокрема й каральної. У контексті вивчення історії застосування психіатрії в кримінально-виконавчій системі України, насамперед УРСР, цікавими є дослідження польського вченого Р. Куявського (2017). Наукові доробки польських науковців цінні з огляду на те, що впродовж тривалого часу Польща так само, як і Україна, була складовою комуністичного блоку країни, де діяли ідентичні підходи до боротьби з інакодумцями, зокрема й через застосування каральної психіатрії.

2. Місце медичної психіатрії в системі кримінального правосуддя – деталізовано внесок і значення психіатричного дослідження стану злочинців й осіб, які відбувають покарання. У

цьому контексті варті уваги наукові напрацювання, у яких акцентовано на важливості боротьби з поведінковими та психічними розладами в умовах пенітенціарної системи (Gómez-Figueo, & Camino-Proaño, 2022), а також ролі психіатрії в системі виконання покарань (Morris, & West, 2020). Позитивно, що саме науковці надають вагомого значення ролі психіатрії в захисті прав осіб, які відбувають покарання, зокрема й неповнолітніх (Crittenden, Landini, & Spieker, 2021). Особливої уваги потребує питання дотримання прав психічно хворих осіб (Van Buitenen et al., 2020). Для імплементації досвіду іноземних країн цікавими є висновки дослідження про психічні захворювання та розлади психіки в'язнів унаслідок вживання психотропних речовин у країнах з низьким і середнім рівнем доходу (Baranyi et al., 2019).

3. Закони та підходи судової психіатрії, зокрема й рекомендації міжнародних інституцій в контексті удосконалення судової психіатрії та ставлення до в'язнів з психічними відхиленнями. Подібні заходи відбуваються як на міжнародному, так і на регіональному рівні. Вкотре зауважуємо, що в умовах євроінтеграції для України є цінним досвід європейських країн, зокрема Польщі, досвід якої детально проаналізував Б. Кміцьк (2019). Закономірно, що основний внесок у дослідженні ролі психіатрії в кримінальній сфері здійснили медики. Значущими є висновки групи вчених щодо необхідності формування нової парадигми в підході до діагностики та лікування психічних захворювань, що зокрема, відкриє шлях до перегляду вироків осіб, які вчиняли злочини будучи психічно хворими (Stein et al., 2022). Особливу увагу дослідники приділяють покаранню осіб, які вчиняли суїцид (Thomson et al., 2022).

Водночас у деяких країнах, як правило тоталітарного або авторитарного спрямування, наприклад, в еміраті Абу-Дабі, окремі елементи каральної психіатрії залишилися та функціонують (Marzoqi, & Shehhi, 2022). Емірат є прикладом глибокої інтеграції кримінального процесу й виправної психіатрії та демонструє позитивну тенденцію в бік лібералізації підходу до перевиховання осіб, які відбувають покарання (Marzoqi, & Shehhi, 2022). Також дедалі більше в засобах масової інформації повідомляють про повернення до радянської практики каральної психіатрії в Білорусії та Російській Федерації. З огляду на викладене, науково актуальною є потреба визначити передумови застосування каральної психіатрії в радянський період, виокремити основні етапи еволюції цієї системи, способи та форми порушення прав осіб, які відбували покарання, а також порівняти з аналогічними процесами в зарубіжних країнах. Важливо також прослідкувати, у який спосіб відбувається застосування психіатрії у перевихованні злочинців, як поведуться з особами, що потребують психологічної допомоги.

В умовах сьогодення дослідження радянського минулого потребує об'єктивного та неупередженого підходу. Окрім того, існують деякі проблемні питання, які залишилися малодослідженими або були «політичними» за своїм змістом, серед них і тема каральної психіатрії. Позитивним є те, що якщо серед українських дослідників ця тематика лише набуває популярності, то іноземні вчені активно її досліджували. Так, питання систематичного зловживання психіатрією в політичних цілях порушували як українські, так й іноземні науковці: А. Андрушко (2015), М. Кнаппа (2007) та ін.

Для формулювання рекомендацій стосовно реформування психіатричної служби пенітенціарної системи України проаналізовано теоретичні напрацювання таких іноземних вчених, як: Н. Арраїтібеля (2020), Г. Барануї (2019), Х. Гомес-Фігероа (2022), М. Кравфорда (2014), П. Кріттендена (2021), К. Маші (2019), А. Тхомсона (2022), Г. Хопкіна (2018), Р. Фріенсона (2019) та ін. Важливо, що іноземні вчені, як правники, так і психологи, мають спільну думку щодо посилення впливу психологів на процес запобігання злочинності, а також роботи з особами, які відбувають покарання.

Матеріали та методи

Міждисциплінарний характер проблеми каральної психіатрії і зокрема застосування психіатрії в пенітенціарній системі потребує використання міждисциплінарних підходів, принципів і методів. Під час підготовки наукової статті застосовано принципи об'єктивності, історизму, а також загальнонаукових, спеціально наукових і філософських методів наукового пізнання.

Історико-правові дослідження потребують одночасного висвітлення історичної дійсності, закономірностей суспільно-політичного розвитку й аналізу нормативно-правової бази, що формує цю історичну дійсність, а тому доцільно послуговуватися *принципом об'єктивності*. Іншим важливим принципом історико-правових досліджень є *принцип історизму*, який сприяє вивченню правової дійсності в конкретно визначених часових межах, з урахуванням суспільних умов розвитку норм права.

Стосовно методологічного апарату, то з-поміж загальнонаукових методів застосовано методи *аналізу* та *синтезу*, адже вони є базовими інструментами пізнання будь-якого об'єкта. Дослідження каральної психіатрії не можливе без вивчення особливостей її нормативно-правового регулювання, загальних особливостей радянської правової системи, а також форм методів реалізації тоталітарного правового режиму. Методи аналізу та синтезу забезпечують насамперед зв'язок між окремими фактами та явищами. Метод *узагальнення* застосовувався з огляду на хронологічні межі дослідження. Завдяки йому сформульовано висновки та перспективи майбут-

ніх досліджень. Застосування методу *гіпотези* обґрунтоване з огляду на його кореляційний характер і, відповідно, потреби кваліфікації радянського права, зокрема кримінально-виконавчого як тоталітарного, а каральна психіатрія була одним із способів порушення прав осіб, які відбували покарання.

Серед спеціально наукових методів застосовано *юридичний, формально-юридичний, системно-історичний, ретроспективного аналізу*. Також під час підготовки дослідження використано низку філософських методів, а саме: *діалектичний, феноменологічний, герменевтичний і системний*. Завдяки їм маємо змогу встановити взаємозв'язок норм права та законів минулого з реальною дійсністю.

Ключовою стратегією в проведенні дослідження був вияв первинної емпіричної бази, аналіз практики застосування психіатрії в пенітенціарній системі іноземних країн як в історичній ретроспективі, так і в умовах сьогодення, а також формування на підставі цього висновків, які доводять, що в радянський період кримінально-виконавча система та її складова – каральна психіатрія – порушували права осіб, які відбували покарання.

Результати й обговорення

Історико-правові умови застосування психіатрії в кримінально-виконавчій системі. Розкриваючи історію становлення судової та каральної психіатрії, слід зазначити, що це дві окремі системи застосування медичних заходів щодо осіб, які вчинили злочин або відбувають покарання. Дослідники судової психіатрії відносять її витоки до античних часів, пов'язують з філософією. Сучасна судова психіатрія бере свій початок з 1893 року, коли професор Колумбійського університету Дж. МакКін Кеттелл провів експеримент стосовно психології свідчень (Crawford, 2014). Європейська практика використання психологічних прийомів у розслідуванні кримінальних злочинів, спілкування зі злочинцями бере свій початок з Німеччини, де в період останнього десятиліття XIX ст. було опубліковано кілька теоретичних праць, а також здійснено практичні експерименти (History of Forensic..., 2019).

Історія становлення судової психіатрії на теренах України неоднозначна. Більшість дослідників пов'язують її появу з реформуванням законодавства імперії Романових, але все це відбувалося винятково в межах лібералізації ставлення до психічно хворих осіб, які вчинили злочини або стосовно неповнолітніх. Жодних практик, подібних до тих, що мали місце в США чи Європі і передбачали проведення експериментів стосовно визначення психічних станів підсудних, не здійснювалося. Як результат, утвердження судової психіатрії відбулося в період утворення радянської влади й одразу у вигляді каральної

психіатрії. Остання була складовою нової радянської, тоталітарної за своїм характером кримінально-виконавчої системи.

Особливістю радянського тоталітаризму є те, що, на відміну від Італії чи Німеччини, офіційна влада себе тоталітарною не визнавала (Arratibel, 2020). Саме така ідеологічна позиція спричинила потребу застосування каральної психіатрії для противників влади, які заперечували недоліки більшовизму. Посилювала цю потребу також ідеологія марксизму–ленінізму, яка заперечувала права людини, окрім майнової рівності та доступності до засобів виробництва. Саме з метою тиску на політичних опонентів в радянській державі почали створювати спеціалізовані тюремні психіатричні лікарні, які діяли в системі Народного комісаріату внутрішніх справ (Andrushko, 2015).

Законодавче утвердження практики «карального лікування» відбулося на підставі тимчасової інструкції «Про позбавлення волі як міру покарання та про порядок відбування такого», виданої 23 липня 1918 року. Відповідно до неї існувало зобов'язання спрямовувати до лікувальних закладів осіб з вираженими психічними дефектами. Слід розуміти, що радянський законодавець, приймаючи таку інструкцію, думав не про врахування прав осіб, які відбувають покарання, зокрема їх фізичний і психологічний стан, а утвердження ідеї, що несприйняття ідеології більшовизму й відсутність віри в успішну побудову соціалізму, є психічним захворюванням.

Характерно, що радянська правова система створила специфічний тип свідомості та правосприйняття, за яких будь-яка критика комунізму розцінювалася як несвідома психічна дія. До таких психологічних відхилень належала й віра в Бога. З часом сформувалася стабільна практика, що всіх опозиціонерів або осіб, які займалися так званою «підривною діяльністю» на користь іноземної держави, вважали психічно хворими. Радянські ідеологи вважали, що політичне інакодумство є окремим типом психічного захворювання, адже здорова людина не могла заперечувати ідеального типу суспільних відносин. Власне в обвинуваченні людини в психічному порушенні була одна суттєва перевага перед доведенням кримінального вчинку – психічний діагноз не потребував розслідування чи доведення, що, в свою чергу, максимально мінімізувало час для ізоляції звинуваченого (Bloh, 1995).

Перші реальні приклади застосування каральної психіатрії датуються 20-ми роками ХХ ст. Так, 1921 року до Пречистенської психіатричної лікарні було направлено лідерку лівих соціалістів-революціонерів М. Спірідонову (Use of psychiatry...). За наказом В. Леніна у 1922 році до психіатричної лікарні було спрямовано народного комісара закордонних справ Г. Чичеріна, який, представляючи радянську

державу на Генуезькій конференції, самовільно пішов на певні поступки американській делегації.

Організаційне оформлення каральної психіатрії як інструмента кримінально-виконавчої системи відбулося в 30-х роках ХХ століття та стало складовою процесу обмеження прав осіб і масових репресій. В умовах терору радянські правоохоронні органи повинні були оперативно вирішувати питання встановлення провини й притягнення до відповідальності, а оскільки розстріляти або відправити на заслання навіть без формальних процедур судочинства було неможливо, на допомогу прийшли саме методи каральної психіатрії, коли осіб спрямовували до спеціалізованих тюремних психіатричних лікарень.

Методи та форми застосування каральної психіатрії щодо ув'язнених у радянський період. За способом організації та режимом, тюремні психіатричні лікарні практично не відрізнялися від класичних в'язниць. По периметру було розташовано спостережні вежі з озброєними конвоїрами, стіни було обтягнуто колючим дротом, особам, що перебували на «примусовому лікуванні», було заборонено спілкуватися з відвідувачами тощо. Стосовно найпопулярніших методів «лікування», то широко використовувалися електрошокова терапія, гамівна сорочка. Лише в 1960-х роках активного використання набуло застосування різного роду медикаментозних препаратів, які переважно були експериментальними, а тому на ув'язнених перевіряли спосіб їх дії.

В умовах лібералізації суспільних відносин періоду хрущовської відлиги, було здійснено ревізію спеціалізованих психіатричних установ, унаслідок чого встановлено, що в багатьох закладах утримувалися психічно здорові особи, абсолютна більшість з яких обвинувачувалася за так звані «політичними статтями» Кримінального кодексу (Podrabinek, 1979).

У Кримінальному кодексі СРСР 1960 р. та Кримінальному кодексі УРСР 1961 р. було змінено понад 40 статей, які стосувалися покарання осіб за вчинення так званих політичних злочинів (у випадку українців, то ці статті мали безпосереднє спрямування на боротьбу з дисидентським рухом). Однією із основних статей, яка передбачала примусове направлення до спеціалізованої психологічної установи була стаття про «Антирадянську агітацію і пропаганду», «Зраду батьківщині»¹ (Criminal Code... 1960). Остання, зокрема містила норму про «втечу за кордон або відмову повернутися з-за кордону в СРСР», яку часто використовували, як умову спрямування до психіатричних установ. Прикладом у цьому випадку може бути справа М.Луцика, якого арештували 1944 р. через те, що народившись у Австро-Угорщині, він впродовж

¹ Кримінальний кодекс Української РСР: Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1968_10_02.

1930-х рр. жив і навчався у Берліні, а 1941 р. був арештований гестапо та відправлений в УРСР. У 1956 р. його реабілітували, але вже 1957 р. знову заарештували й засудили до 15 років позбавлення волі. Після звільнення у 1972 р. М.Луцик відмовився отримати радянський паспорт, оскільки вважав себе громадянином Австрії. Як результат, восени 1973 р. його арештували й притягнули до кримінальної відповідальності, згідно ст. 209 Кримінального кодексу (стаття стосувалася бродяжництва і передбачала позбавлення волі терміном на два роки). Оскільки в таборі, засуджений М. Луцик продовжував стверджувати, що він австрійський громадянин, через що в 1974 р. переведений до Дніпропетровської спеціалізованої психіатричної лікарні (Podrabinek, 1979). Показовим у цьому випадку є той факт, що звичайна кримінальна стаття перетворилася для конкретного громадянина у «політичну» й мала своїм наслідком примусове лікування в психіатричній установі.

У 1961 р. було прийнято «Інструкцію з невідкладної госпіталізації психічно хворих, які становлять суспільну небезпеку» (Use of psychiatry...), якою легітимізувалася практика позасудового позбавлення волі й використання медикаментозного впливу на осіб, які відбували покарання (Use of psychiatry...). Показово, що згаданий документ не передбачав жодних обмежень до часу перебування обвинуваченого в психіатричній установі. Окрім того, так званий госпіталізований не мав права на захист, адже формально його не було ні в чому обвинувачено. Єдиним способом допомоги такій особі були особисті ініціативи правозахисників, які доводили примусову госпіталізацію (Use of psychiatry...).

Радянське законодавство 1960–1970-х рр. також мало низку особливостей. Було ліквідовано позасудовий порядок спрямування на примусове лікування. Єдиним органом, що призначав процедуру примусового лікування, був суд, який міг зробити подібний висновок лише на підставі психіатричної експертизи. Формальний гуманізм цієї норми абсолютно нівеликувався думкою, що висновок психіатричної експертизи про психічний стан особи, яка обвинувачувалася у вчиненні правопорушення, не піддавався сумніву та не міг бути оскарженим. Також були відсутні терміни примусового лікування. Основним критерієм у разі вирішення питання про припинення примусового лікування або про зміну його форми було «одужання чи зміна психічного стану хворого, що перестає становити суспільну небезпеку або змінює ступінь цієї небезпеки» (Podrabinek, 1979).

Особливістю радянської каральної психіатрії було створення спеціальних діагнозів, зокрема «параноїдальні реформістські маячні ідеї», «некритичне ставлення до власного ненормального стану (позиції)», «резонерствування», «завищена самооцінка», «погана адаптація до соціального

середовища», «ревізійнізм марксизму-ленінізму» тощо (Blokh, & Reddauei, 1995), «шизоїдна психопатія», «злоякісна шизофренія» та навіть «шизоінакодумство» (Shyrokova, 2012). Дослідники наводять цікаві формулювання діагнозів відомих тогочасних дисидентів, зокрема Л. Плюща, в якого насамперед шукали вияви «філософської інтоксикації», а згодом діагностували схильність до «математизації психології та медицини» (Tverdokhlebov, 1975). Діагнозом А. Сахарова було визначено «патологічний індивідуалізм» (Radzh, 1998). Подібних випадків було десятки тисяч. Їх абсурдність й антинауковість ще більше загострювалися в ситуації, коли подібним особам призначався спеціальний курс лікування, зокрема й експериментальними препаратними.

Упродовж 1930–1970-х рр. в СРСР загалом та УРСР зокрема, було сформовано мережу спеціалізованих психіатричних установ. Так, якщо 1935 року функціонувало 102 психіатричні лікарні, то 1955 – понад 200, а кількість койко-місць збільшилася у 3,5 рази. У період з 1962 – до 1974, кількість койко-місць зросла з 222 до 390 тисяч (Podrabinek, 1979). Майже сто установ мали спеціалізовані відділення, які безпосередньо підпорядковувалися органам державної безпеки (Rossi, 1987). Стосовно спеціалізованих, відомих установ, то на середину 80-х років ХХ ст. функціонувало 11 психлікарень спеціального типу та два «спецсанаторії». В Україні діяло 3 відомчі психіатричні установи – спецлікарня в м. Дніпропетровськ (сучасне м. Дніпро) і «спецсанаторії» в Київській та Полтавській областях (Use of psychiatry...).

Відмова від застосування каральної психіатрії як інструмента боротьби з інакодумством розпочалася лише в період «горбачовської перебудови» та була обумовлена сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, одним з яких є факт, що 1983 року радянських медиків-психологів було виключено із Всесвітньої психіатричної асоціації (Bloch, 1978). До внутрішніх чинників варто віднести діяльність правозахисних організацій, що вказували на численні факти порушення прав людей, які відбували покарання в спеціалізованих психіатричних установах.

Застосування психіатрії в пенітенціарній системі ХХІ ст.: світовий досвід. В умовах сьогодення застосування психіатрії в запобіганні злочинності, а також процесі перевиховання осіб, які відбувають покарання, є вкрай важливим. Окрім того, актуальним є дослідження психічного стану постраждалих, свідків, представників органів правопорядку. Емоційна та психологічна складова сучасного кримінального процесу є значущою, а тому для її розвитку варто детально вивчати досвід іноземних країн.

Ключовою та нагальною потребою української пенітенціарної системи є наявність висококваліфікованих спеціалістів у сфері психіатрії, які готові співпрацювати з обвинуваченими і з

особами, які відбувають покарання. Про масштаби цієї проблеми в Україні можна говорити з огляду на те, що в США спостерігається нестача подібних спеціалістів. Так, Н. Морріс і С. Вест зазначають, що ключовими факторами, які цьому перешкоджають, є: «виправна психіатрія більш небезпечна, ніж практика психіатрії; це менш респектабельна спеціальність; мала кількість освітніх установ, які спеціалізуються на підготовці подібних спеціалістів; у виправній психіатрії мало дослідницьких можливостей» (Morris, & West, 2020). На схожі ризики вказує й Д. Харт (Hart, 2019). У випадку України слухним може бути рекомендація Р. Фріенсона щодо необхідності державної програми з підготовки спеціалістів з пенітенціарної психології, а також підвищення окремих навичок серед працівників виправних установ (Frierson, 2019). Варто зважати й на результати дослідження Г. Гопкіна, який зазначив позитивні результати залучення в'язнів до окремих спільнот для осіб з психічними захворюваннями (Horkin et al., 2019).

Другою важливою проблемою, яку доцільно вирішити, є перебування осіб з психічними відхиленнями у виправних установах. Особливо важливою ця проблема постає для в'язнів старшого віку, що впливає зокрема й на рівень смертності (Haesen et al., 2019). Деякі дослідники обговорюють і питання формування окремих виправних установ для осіб похилого віку, в яких є фізіологічні передумови для розвитку психічних захворювань (Maschi, & Dasarathy 2019). Подібні пропозиції є цікавими та цінними з практичного погляду, однак в українських реаліях вони є малоімовірними. Таким чином, розв'язання цієї проблеми є першочерговою. Як ми згадували вище, для українців є цінними застереження групи науковців стосовно запобігання психічних захворювань серед в'язнів у країнах з низьким і середнім рівнем розвитку (Baranyi et al., 2019).

Вчені на підставі аналізу ув'язнених у 13 країнах встановили, що 46,7% осіб, які відбували покарання, мають низьке соціально-економічне становище, стали свідками фактів віктимізації в дитинстві, зловживали психоактивними речовинами (Baranyi et al., 2019).

Висновки

Отже, важливим елементом радянської кримінально-виконавчої системи була каральна психіатрія. Починаючи з перших років утвердження радянської влади було випробувано практику боротьби з внутрішньою опозицією через спрямування особи не до в'язниці, а до психіатричної установи. Останнє було вигідним, оскільки дозволяло уникати низки процесуальних дій, які були необхідні для доведення провини. Застосування каральної психіатрії виявлялося насамперед ідеологією марксизму-ленінізму. Найбільшого поширення каральна психіатрія набула у 1960–1970-х рр., коли в умовах боротьби з дисидентським рухом вона не лише стала інструментом тоталітаризму, а була синонімом порушення прав людини, зокрема й через використання експериментальних медичних препаратів.

В умовах сьогодення практика застосування до осіб, які відбувають покарання, методів і засобів каральної психіатрії є неприпустимим і таким, що призводить до порушення прав людини. В умовах трансформації та реформування української пенітенціарної системи доцільно враховувати іноземний досвід, насамперед у сфері роботи з особами, які мають психічні відхилення та відбувають покарання, або тими, хто під впливом психотропних речовин їх набув. Нагальною проблемою сьогодення є збільшення кількості фахівців у сфері пенітенціарної психології.

References

- [1] Andrushko, A.V. (2015). Penal psychiatry and the problems of criminal legal resistance to its use in the Soviet Union. *The power of law and the right of force: historical dimension and modern vision of the problem: materials of the XXXII International history-law conference* (pp. 327-331). Kyiv-Poltava: PUET. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/4015>
- [2] Arratibel, N. (2020). Was the USSR a totalitarian state? Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/340461688_Was_the_USSR_a_totalitarian_state
- [3] Baranyi, G., Scholl, C., Fazel, S., Patel, V., Priebe, S., & Mundt, A.P. (2019). Severe mental illness and substance use disorders in prisoners in low-income and middle-income countries: a systematic review and meta-analysis of prevalence studies. *Lancet Glob Health*, 7(4), 461-471. Retrieved from [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X\(18\)30539-4.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X(18)30539-4.pdf)
- [4] Bloch, S. (1978). Psychiatry as ideology in the USSR. *Journal of medical ethics*, 4(3), 126-131. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/BLOPAI-2>
- [5] Blokh, S., & Reddauei, P. (1981). *Diagnosis: dissent. How Soviet psychiatrists treat political dissent*. (Trans). V. Bukovskiy (Foreword). London: Overseas Publications Interchange Ltd.
- [6] Brown, J. (2018). *Psychiatry, Psychology, and Crime: Historical and Current Aspects*. *Oxford Bibliographies*. doi: 10.1093/OBO/9780195396607-0170
- [7] Crawford, M. (2014). *History of Forensic Psychology*. doi: 10.13140/2.1.5147.9849

- [8] Crittenden, P.M., Landini, A., & Spieker, S.J. (2021). Staying alive: A 21st century agenda for mental health, child protection and forensic services. *Human Systems*, 1(1), 29-51. doi: 10.1177/26344041211007831
- [9] Frierson, R.L. (2019). Taking our heads out of the sand: manpower needs in correctional psychiatry. *News/ Am Acad Psychiatry La*, 44(2), 4-25.
- [10] Gómez-Figueroa, H., & Camino-Proañó, A. (2022). Mental and behavioral disorders in the prison context. *Rev Esp Sanid Penit*, 24(2), 66-74. doi: 10.18176/resp.00052
- [11] Haesen, S., Merkt, H., Imber, A., Elger, B., & Wangmo, T. (2019). Substance use and other mental health disorders among older prisoners. *Int J Law Psychiatry*, 62, 20-31.
- [12] Hart, D. (2019). Health risks of practicing correctional medicine. *AMA J Ethics*, 21(6), 540-545. Retrieved from <https://journalofethics.ama-assn.org/article/health-risks-practicing-correctional-medicine/2019-06>
- [13] History of Forensic Psychology. (2019). Retrieved from <https://www.scribd.com/document/440143061/HISTORY-OF-FORENSIC-PSYCHOLOGY>
- [14] Hopkin, G., Evans-Lacko, S., Forrester, A., Shaw, J., & Thornicroft, G. (2018). Interventions at the Transition from Prison to the Community for Prisoners with Mental Illness: A Systematic Review. *Adm Policy Ment Health*, 45(4), 623-634.
- [15] Kmiecik, B. (2019). Selected Problems of Forensic Psychiatry: Polish Perspective. *Scholars. International Journal of Law, Crime and Justice*, 2(8), 256-259. Retrieved from https://saudijournals.com/media/articles/SIJLCJ_28_256-259_c.pdf
- [16] Knapp, M. (2007). *Mental health policy and practice across Europe: the future direction of mental health care*. New York, 2007. Retrieved from https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/96451/E89814.pdf.
- [17] Kujawski, R. (2017). Differential diagnosis of schizophrenia and bipolar disorder in the early 20th century. Are we wiser after a hundred years? *Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 42-58.
- [18] Marzooqi, S., & Shehhi, A. (2022). Forensic-Correctional Psychiatric Services in Abu Dhabi: Lessons From a Descriptive Analysis of the Attributes of a Sample of Service Users. *Psychiatria danubina*, 34, 635-643. doi: 10.24869/psyd.2022.635
- [19] Maschi, T., & Dasarathy, D. (2019). Aging With Mental Disorders in the Criminal Justice System: A Content Analysis of the Empirical Literature. *Int J Offender Ther Comp Criminol*, 63(12), 2103-2137.
- [20] Morris, N.P., & West, S.G. (2020). Misconceptions About Working in Correctional Psychiatry. *Acad Psychiatry Law*, 48(2). doi: 10.29158/JAAPL.003921-20
- [21] Podrabinek, A. (1979). *Punitive medicine*. New York: Khronika
- [22] Radzh, V. (1998). *Psychiatric diagnosis as an ethical issue. Ethics of psychiatry*. Kyiv: Sfera.
- [23] Rossi, Zh. (1987). *A Guide to the Gulag: A Historical Dictionary of Soviet Penitentiary Institutions and Terms Related to Forced Labor*. A. Besancon (Foreword). Overseas Publications Interchange Ltd London. Retrieved from https://vtoraya-literatura.com/pdf/rossi_spravochnik_po_gulagu_1987_text.pdf
- [24] Shyrokov, I.V. (2012). Penal psychiatry in the USSR: science in the service of the state (1960-1980). *Scientific notes of NaUKMA*, 130, 33-36. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1804/Shyrokov_Karalna_psykhiatriia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- [25] Stein, D.J., Shoptaw, S.J., Vigo, D.V., Lund, C., Cuijpers, P., Bantjes, J., Sartorius, N., & Maj, M. (2022). Psychiatric diagnosis and treatment in the 21st century: paradigm shifts versus incremental integration. *World Psychiatry*, 21(3), 393-414. doi: 10.1002/wps.20998
- [26] Thomson, A., Eales, S., McAllister, E., & Molodynski, A. (2022). Criminal sanctions for suicidality in the 21st Century UK. *The British Journal of Psychiatry*, 221(5), 653-654. doi: 10.1192/bjp.2022.53
- [27] Tverdokhlebov, A. (1975). Application to the head of the Dnipropetrovsk psychiatric hospital of a special type. *Samizdat Almanac. Uncensored thought in the USSR*, 2, 36-41.
- [28] Van Buitenen, N., Van den Berg, C.J.W., Meijers, J., & Harte, J.M. (2020). The prevalence of mental disorders and patterns of comorbidity within a large sample of mentally ill prisoners: A network analysis. *Eur Psychiatry*, 63(1), 63. doi: 10.1192/j.eurpsy.2020.63
- [29] Use of psychiatry for political purposes in the USSR. (n.d.). Retrieved from <http://surl.li/fkemu>

Список використаних джерел

- [1] Андрушко А. В. Каральна психіатрія та проблеми кримінально-правової протидії її використанню в Радянському Союзі. *Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми* : матеріали XXXII Міжнар. істор.-прав. конф. (Полтава, 28–31 трав. 2015 р.). Київ–Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 327–331. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/4015>
- [2] Arratibel N. Was the USSR a totalitarian state? 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/340461688_Was_the_USSR_a_totalitarian_state
- [3] Baranyi G., Scholl C., Fazel S., Patel V., Priebe S., Mundt A. P. Severe mental illness and substance use disorders in prisoners in low-income and middle-income countries: a systematic review and meta-

- analysis of prevalence studies. *Lancet Glob Health*. 2019. No. 7 (4). P. 461–471. URL: [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X\(18\)30539-4.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/langlo/PIIS2214-109X(18)30539-4.pdf)
- [4] Bloch S. Psychiatry as ideology in the USSR. *Journal of medical ethics*. 1978. T. 4. No. 3. P. 126–131. URL: <https://philpapers.org/rec/BLOPAI-2>
- [5] Блох С., Реддауэй П. Диагноз: инакомыслие. Как советские психиатры лечат от политического инакомыслия / пер. с англ.; предисл. В. Буковского. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1981. 420 с.
- [6] Brown J. Psychiatry, Psychology, and Crime: Historical and Current Aspects. *Oxford Bibliographies*. 2018. doi: 10.1093/OBO/9780195396607-0170
- [7] Crawford M. History of Forensic Psychology: book. 2014. doi: 10.13140/2.1.5147.9849
- [8] Crittenden P. M., Landini A., Spieker S. J. Staying alive: A 21st century agenda for mental health, child protection and forensic services. *Human Systems*. 2021. No. 1 (1). P. 29–51. doi: 10.1177/26344041211007831
- [9] Frierson R. L. Taking our heads out of the sand: manpower needs in correctional psychiatry. *News/Am Acad Psychiatry Law*. 2019. No. 44 (2). P. 4–25.
- [10] Gómez-Figueroa H., Camino-Proañó A. Mental and behavioral disorders in the prison context. *Rev Esp Sanid Penit*. 2022. No. 24 (2). P. 66–74. doi: 10.18176/resp.00052
- [11] Haesen S., Merkt H., Imber A., Elger B., Wangmo T. Substance use and other mental health disorders among older prisoners. *Int J Law Psychiatry*. 2019. No. 62. P. 20–31.
- [12] Hart D. Health risks of practicing correctional medicine. *AMA J Ethics*. 2019. No. 21 (6). P. 540–545. URL: <https://journalofethics.ama-assn.org/article/health-risks-practicing-correctional-medicine/2019-06>
- [13] History of Forensic Psychology. 2019. URL: <https://www.scribd.com/document/440143061/HISTORY-OF-FORENSIC-PSYCHOLOGY>
- [14] Hopkin G., Evans-Lacko S., Forrester A., Shaw J., Thornicroft G. Interventions at the Transition from Prison to the Community for Prisoners with Mental Illness: A Systematic Review. *Adm Policy Ment Health*. 2018. No. 45 (4). P. 623–634.
- [15] Kmiecik B. Selected Problems of Forensic Psychiatry: Polish Perspective. *Scholars. International Journal of Law, Crime and Justice*. 2019. No. 2 (8). P. 256–259. URL: https://saudijournals.com/media/articles/SIJLCJ_28_256-259_c.pdf
- [16] Knapp, M. (2007). Mental health policy and practice across Europe: the future direction of mental health care. New York, 2007. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/96451/E89814.pdf.
- [17] Kujawski R. Differential diagnosis of schizophrenia and bipolar disorder in the early 20th century. Are we wiser after a hundred years? *Psychiatry and Psychotherapy*. 2017. No. 1. P. 42–58.
- [18] Marzooqi S., Shehhi A. Forensic-Correctional Psychiatric Services in Abu Dhabi: Lessons From a Descriptive Analysis of the Attributes of a Sample of Service Users. *Psychiatria danubina*. 2022. No. 34. P. 635–643. doi: 10.24869/psyd.2022.635
- [19] Maschi T., Dasarathy D. Aging With Mental Disorders in the Criminal Justice System: A Content Analysis of the Empirical Literature. *Int J Offender Ther Comp Criminol*. 2019. No. 63 (12). P. 2103–2137.
- [20] Morris N. P., West S. G. Misconceptions About Working in Correctional Psychiatry. *Acad Psychiatry Law*. 2020. No. 48 (2). doi: 10.29158/JAAPL.003921-20
- [21] Подрабинек А. Карательная медицина. Нью Йорк: Хроника, 1979. 193 с.
- [22] Радж В. Психиатрический диагноз как этическая проблема. Этика психиатрии. Киев: Сфера, 1998. С. 84–106.
- [23] Росси Ж. Справочник по ГУЛагу: исторический словарь советских пенитенциарных институций и терминов, связанных с принудительным трудом / предисл. А. Безансона. Overseas Publications Interchange Ltd London, 1987 URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/rossi_spravochnik_po_gulagu_1987_text.pdf
- [24] Широкова І. В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у державі (1960–1980). *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 130. С. 33–36. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1804/Shyrokovska_Karalna_psykhiatriia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- [25] Stein D. J., Shoptaw S. J., Vigo D. V., Lund C., Cuijpers P., Bantjes J., Sartorius N., Maj M. Psychiatric diagnosis and treatment in the 21st century: paradigm shifts versus incremental integration. *World Psychiatry*. 2022. No. 21 (3). P. 393–414. doi: 10.1002/wps.20998
- [26] Thomson A., Eales S., McAllister E., Molodynski A. Criminal sanctions for suicidality in the 21st Century UK. *The British Journal of Psychiatry*. 2022. No. 221 (5). P. 653–654. doi: 10.1192/bjp.2022.53
- [27] Твердохлебов А. Заявление начальнику Днепропетровской психиатрической больницы специального типа. *Альманах самиздата. Неподцензурная мысль в СССР*. 1975. № 2. С. 36–41.

- [28] Van Buitenen N., Van den Berg C. J. W., Meijers J., Harte J. M. The prevalence of mental disorders and patterns of comorbidity within a large sample of mentally ill prisoners: A network analysis. *Eur Psychiatry*. 2020. No. 63 (1). P. 63. doi: 10.1192/j.eurpsy.2020.63
- [29] Використання психіатрії в політичних цілях в СРСР. URL: <http://surl.li/fkemu>
-

Application of Penal Psychiatry to Persons Serving a Sentence: Historical and Legal Analysis

DEMIANCHUK Tetiana

PhD in History, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Theory of State and Law the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8908-4356>

Abstract. The relevance of the article is determined by the need to analyze the prerequisites for the use of penal psychiatry in the Soviet period, to highlight the main stages of the evolution of this system, the ways and forms of violation of the rights of persons who served punishment, as well as a comparison with similar processes in foreign countries. It is also important to follow how psychiatry is used in the re-education of criminals, how people in need of psychological help are treated. The article uses a set of principles and methods of scientific knowledge, in particular the principles of objectivity and historicism, as well as the methods of analysis and synthesis, generalization, legal, formal-legal, systemic-historical, retrospective analysis, dialectical, phenomenological, hermeneutic and systemic. A characterization of the historical and legal conditions of the formation of penal psychiatry as a component of the Soviet criminal-executive system has been carried out. An assessment of the practice of specialized psychiatric institutions in relation to persons who have served a sentence is presented. It was established that the first facts of the use of punitive psychiatry took place in the 1920s and were directed primarily against political opponents of the Bolsheviks. It is specified that the organizational design of penal psychiatry, as a tool of the criminal-executive system, took place in the 1930s and was determined primarily by the growth of repression. Regarding the normative and legal design of such a method of punishment as punitive psychiatry, the first laws were issued in 1948 and 1954 pp. The full legalization of the application of medical measures to criminals took place after the adoption of the new Criminal Code in 1961. The Soviet legislation of the 1960s and 1970s eliminated the extrajudicial procedure for referral to forced treatment and at the same time did not establish the terms of forced treatment. It has been established that for the Soviet authorities, punitive psychiatry as a method of punishment was almost the most effective way of combating dissent in the conditions of the activation of public opinion, because without public publicity it was possible to isolate any person and even deprive him of his life. The analysis of foreign practice shows that research into the mental state of victims, witnesses, and representatives of law enforcement agencies is an urgent need in the conditions of reforming the penitentiary system today. It is important to focus attention on the training of highly qualified specialists in the field of psychiatry who are ready to work both with accused persons and with persons serving sentences. It has been established that the conditions of stay of persons with mental disorders in correctional institutions are a problematic issue

Keywords: penal psychiatry; human rights; correctional system; psychiatry; penitentiary system